

บทที่ 4

บทสรุป

สิ่งที่ได้จากการพิจารณาเปรียบเทียบ ลัทธิเหตุวิสัยและลัทธิเจตจำนงเสรีกับพุทธปรัชญา ก็คือการตีความหนึ่งที่เป็นไปได้ กล่าวคือ ตามหลักพุทธปรัชญานั้น ในสถานการณ์หนึ่ง ณ เวลา ๖.1 เหตุปัจจัยหนึ่งหรือชุดของเหตุปัจจัยชุดหนึ่งเอื้ออำนวย หรือเปิดโอกาสให้เกิดชุดของการกระทำที่เป็นไปได้ เจตนาคือตัวการสุดท้ายที่เลือกที่จะผลักดันการกระทำที่เป็นไปได้ใด ให้เกิดขึ้นจริงในสถานการณ์นั้น การตีความนี้แสดงถึงท่าทีที่ชัดเจนของพุทธปรัชญา ในลักษณะแนวคิดแบบ ลัทธิเจตจำนงเสรี เพราะสอดคล้องกับความหมายโดยทั่วไปของลัทธิดังกล่าว อีกทั้งพุทธปรัชญา และลัทธิเจตจำนงเสรียังมีลักษณะร่วมบางอย่าง คือกล่าวถึงเหตุผลเรื่องคุณค่าทางศีลธรรมบางอย่างเพื่อสนับสนุนว่ามนุษย์มีเจตจำนงเสรี ลัทธิเจตจำนงเสรีชี้ไปที่ความรับผิดชอบทางศีลธรรม ขณะที่พุทธปรัชญาระบุถึงสำนึกทางศีลธรรม

การตีความนี้แฝงนัยบางอย่างซึ่งนำไปสู่การแก้ปัญหาความรับผิดชอบทางศีลธรรม ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาสำคัญของการถกเถียง ระหว่างลัทธิเหตุวิสัยและลัทธิเจตจำนงเสรี เพราะการกล่าวถึงเจตนาตามความหมายของพุทธศาสนานั้น หมายถึงสภาพเชิงความคิดจิตในที่เกิดขึ้นเพื่อผลักดันให้เกิดการกระทำกรรม และตามหลักของพุทธศาสนา เมื่อกล่าวถึงกรรมก็ย่อมต้องกล่าวถึงวิบาก หรือการรับผลของกรรมด้วย เพราะกรรมและวิบากตามหลักพุทธปรัชญานั้นคือกระบวนการที่ต้องเกิดสืบต่อกันอย่างจำเป็น ถ้าความรับผิดชอบทางศีลธรรมตามความเข้าใจของเรา คือ การที่ผู้กระทำรับการตอบแทนที่สืบเนื่องมาจากการกระทำของตนไม่ว่าจะด้านบวกหรือด้านลบ ถ้าเป็นการกระทำทางลบ การสืบต่อของกรรมและวิบากสอดคล้องกับสามัญสำนึกนี้ และถ้าพุทธปรัชญามองความสัมพันธ์ ของกรรมและวิบาก ในลักษณะกระบวนการธรรมชาติที่ต้องเกิดขึ้นตามกันมาเสมอ ก็หมายความว่าความรับผิดชอบทางศีลธรรมตามหลักพุทธปรัชญา ก็ย่อมเป็นในลักษณะกระบวนการธรรมชาติ ถ้าเราลองกลับไปวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับความรับผิดชอบทางศีลธรรมตามลัทธิต่าง ๆ ที่ยกมานั้น จะเห็นได้ว่าวางอยู่บนสามัญสำนึกที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ ไม่สามารถระบุถึงตัวผู้กระทำที่แท้จริงได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการระบุถึงตัวผู้กระทำที่แท้จริงได้ จะทำให้ความรับผิดชอบทางศีลธรรมมีความหมาย แต่พุทธปรัชญายืนยันว่าความรับผิดชอบดังกล่าววางอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการธรรมชาติ การอธิบายตามกระบวนการธรรมชาติ ทำให้

เราพ้นจากการพยายามเชื่อมประสานความรับผิดชอบทางศีลธรรมเข้ากับสามัญสำนึก เราไม่ต้องชี้ชัดในเชิงความคิดว่าใครควรรับผิดชอบหรือไม่ แต่ใครก็ตามที่กระทำความผิดเขาต้องรับผิดชอบ คือต้องได้รับผลตอบแทนเสมอ ถ้าความรับผิดชอบเชิงกระบวนการธรรมาภิบาลสามารถอธิบายได้เช่นนี้ ความรับผิดชอบทางศีลธรรมที่อธิบายเชิงกระบวนการธรรมาภิบาล จึงนับเป็นอีกหนึ่งทางออกทางปรัชญา

จากการศึกษามาตามลำดับกล่าวได้ว่า พุทธปรัชญาเป็นทัศนะที่เน้นจุดยืนทางจริยธรรมหรือทางศีลธรรม ความดี ความชั่วเริ่มมีความหมายตั้งแต่มนุษย์คิดว่าเขาควรจะทำหรือไม่ทำอะไร ซึ่งการคิดตกลงใจของเขานี้เกิดจากสำนึกของเขาเอง มิได้ถูกสิ่งใดบังคับให้ต้องตกลงใจเช่นนั้น และเมื่อตัดสินใจเลือกกระทำเช่นใดลงไป สิ่งที่จะตามมาก็คือ ผลจากการกระทำนั้นซึ่งเขาจะต้องรับผิดชอบต่อ จุดยืนของพุทธปรัชญานี้คือความแตกต่างประการหนึ่ง จากแนวความคิดตะวันตกที่ได้ศึกษามา เพราะข้อโต้แย้งของแนวคิดตะวันตก เกี่ยวกับอิสระภาพของเจตจำนงอยู่ตรงที่มุ่งอธิบายความรับผิดชอบทางศีลธรรมเท่านั้น ดังนั้นนอกจากจุดยืนนี้ของพุทธปรัชญาจะแตกต่างแนวคิดตะวันตกแล้ว ในแง่หนึ่งยังเท่ากับเป็นการยืนยันจุดยืนแบบลัทธิเจตจำนงเสรีของพุทธปรัชญาให้มั่นคงยิ่งขึ้นอีกด้วย

เจตจำนงเสรีบนพื้นฐานของเหตุปัจจัยบ่งชี้ว่า มนุษย์มีข้อจำกัด แต่ในขณะที่เดียวกันแนวคิดนี้เปิดโอกาสให้มนุษย์เพิ่มพูนอิสระภาพของตนขึ้น หรือลดข้อจำกัดของตนลงได้ด้วย การแสวงหาเหตุปัจจัยต่าง ๆ เพิ่มเข้ามา เปิดโอกาสให้เขากระทำการที่เขาต้องการได้มากขึ้น เช่น ถ้านาย ก. ขับรถไม่เป็น ไม่สามารถขับรถไปไหนมาไหนด้วยตัวเองได้ แต่เขาต้องการขับรถ เขาจึงไปเรียนขับรถ ต่อมาข้อจำกัดที่ว่าเขาขับรถไม่เป็นก็ถูกขจัดออกไป เพราะเขาได้เพิ่มเหตุปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้เขาสามารถเลือกที่จะขับรถไปไหนมาไหนด้วยตัวเองได้แล้ว

เจตจำนงเสรีในขอบเขตของเหตุปัจจัยกับหลักอนัตตาทัดแย้งกันหรือไม่ การกล่าวว่า มนุษย์มีความสามารถควบคุมการกระทำของตนได้ หรือเท่ากับกล่าวว่ามนุษย์มีเจตจำนงเสรี แม้จะถูกจำกัดทางเลือกก็ตาม แต่ในแง่หนึ่งดูเหมือนกำลังอ้างถึงตัวตนของผู้กระทำ นั่นคือสามารถควบคุมการกระทำต่าง ๆ ได้ก็เพราะมีผู้ควบคุม ซึ่งอาจทำให้คิดไปได้ว่าผู้ควบคุมดังกล่าวก็คือ ตัวตนหรืออัตตาของผู้กระทำนั่นเอง แต่ถ้าพิจารณาดูหลักคำสอนของพุทธศาสนาอีกครั้งจะพบว่ามิได้เป็นเช่นนั้น เพราะตัวการสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการกระทำความผิด ทำหน้าที่ริเริ่ม เลือกสรร ปรับปรุง

การกระทำก็คือเจตนา ซึ่งพุทธศาสนาจัดเจตนาให้อยู่ในสังขารชั้นที่ 1 ซึ่งชั้นทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริงย่อมตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตน ดังนั้นเจตนา ก็คือสภาพธรรมอย่างหนึ่งซึ่งเกิดขึ้น และดับไปทำหน้าที่ไปตามสภาพโดยไม่จำเป็นต้องซึ่งลงไปว่าเป็นตัวตนของผู้กระทำ การตีความเช่นนี้จึงไม่ขัดต่อหลักอนัตตา

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมตามเห็นรูปว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา รูปของเขานั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวน และเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น ย่อมเห็นเวทนาว่า นั่นของเรา ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาว่า นั่นของเรา ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารทั้งหลายว่า นั่นของเรา ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญานว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา วิญญานของเขานั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะวิญญานแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความสะดุ้งเพราะถือมั่น ย่อมมีอย่างนั้นแล.”²

สิ่งที่อาจศึกษาวิจัยต่อไปก็คือประเด็นเกี่ยวกับอิสรภาพตามมุมมองพุทธปรัชญาเป็นอย่างไร สิ่งที่ศึกษาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คือประเด็นเกี่ยวกับเจตจำนงเสรี ซึ่งประเด็นนี้มีความคาบเกี่ยวกับอิสรภาพ เจตจำนงเสรีเป็นส่วนหนึ่งของอิสรภาพ เป็นการพูดถึงบางแง่มุมของอิสรภาพกล่าวคือ เน้นไปที่อิสรภาพของเจตจำนงในการเลือกกระทำสิ่งต่าง ๆ ส่วนอิสรภาพมีความหมายกว้างกว่าและอาจครอบคลุมถึงเจตจำนงเสรีด้วย พุทธศาสนามีหลักคำสอนที่เน้นไปที่การละกิเลส ในขณะที่เดียวกันก็มีมุมมองเกี่ยวกับกิเลสในลักษณะที่ว่า เป็นเครื่องผูกมัดจิตใจ เมื่อสามารถละกิเลสได้ก็เท่ากับว่าได้แก่เครื่องพันธนาการของจิตใจออกได้ หลุดพ้นเป็นอิสระ จึงเป็นไปได้ว่าพุทธปรัชญามองว่า อิสรภาพทางจิตใจเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด และมนุษย์สามารถนำพาตนเองไปสู่อิสรภาพดังกล่าวได้ เจตจำนงเสรีอาจเข้ามาเกี่ยวข้องกับอิสรภาพทางจิตใจนี้ ในแง่ที่ว่า เพราะมนุษย์มีเจตจำนงเสรี มนุษย์จึงสามารถปลดเปลื้องตนเองไปสู่อิสรภาพดังกล่าวด้วยความสามารถของตนเอง อย่างไรก็ตามอิสรภาพตามมุมมองของพุทธปรัชญาจะมีลักษณะอย่างไรนั้นคือสิ่งที่อาจจะศึกษาวิจัยต่อไป

¹ ดูใน พระไตรปิฎก เล่มที่ 34 ข้อที่ 75.

² ดูใน พระไตรปิฎก เล่มที่ 17 ข้อที่ 34.